

Jaromír Mrňka: Proměny každodennosti pohraničí českých zemí a ustavování diktatury KSČ na příkladu okresů Šumperk a Zábřeh 1945–1960 (rigorózní práce, 2014, 217 stran)

Posudek oponenta

Jaromír Mrňka předložil rigorózní práci, která se věnuje regionální tematice, která ovšem zároveň postihuje sociální, politický a ideologický kontext poválečného Československa jako takového. Jedná se o práci vycházející z důkladného studia archivních pramenů i dobové publicistiky, která se nebojí přicházet s tezemi a interpretacemi.

Mrňka již v úvodních pasážích své práce zřetelně demonstruje, že nepíše kapitoly z dějin jednoho regionu, a distancuje se od popisnosti, dosud tak charakteristické pro velkou část české historiografie. Zkoumá-li pozdní čtyřicátá a celá padesátá léta 20. století v severomoravském pohraničí, jde mu především o možnosti zachycení stabilizace či naopak destabilizace panujícího řádu. Chce se zaměřit na procesy vyjednávání, jehož klíčovou roli tak implicitně připouští i pro období socialistické diktatury po roce 1948. Tím se jednoznačně distancuje od teorie totalitarismu, která je ve zdejším prostředí jinak dosud poměrně vitální. Hovoří-li Mrňka o vyjednávání, jedná se mu jak o vyjednávání mezi celostátní a regionální či lokální politikou, tak o vyjednávání mezi jednotlivými skupinami místního obyvatelstva, tedy například mezi starousedlíky a novými osídlenci nebo mezi zemědělci a politickými elitami regionu. V nejobecnější rovině Mrňkovi jde o zachycení proměn legitimacy socialistického projektu.

Základní členění práce je chronologické, přičemž se Mrňka ovšem nedrží zažitých mezníků určujících podobu velkého vyprávění o českých dějinách. První část práce tak překvapivě pojednává období od konce války až do roku 1951, které autor charakterizuje jako souboj nacionalismu a socialismu. V následujícím období (1951-1956) se soustředí zejména na podoby každodenního vyjednávání. Poslední sledovanou éru (1956-1960) pak vnímá především jako dobu, kdy se zvyšuje poptávka po konzumu a kdy se tedy předmětem vyjednávání postupně - spíše než otázky národní identity a komunistické utopie – stává zejména životní úroveň, tedy podoby a míra materiálního zabezpečení. Každá z těchto částí je dále poměrně přehledně členěna s ohledem na badatelská pole a dílčí otázky, přičemž se

autor snaží sledovat téma na dvou úrovních – v rovině diskurzu a v rovině sociální praxe. Ne vždy se to ve všem daří, zejména rovina sociální praxe je (srovnáme-li jednotlivá období) zachycena poněkud disproporčně – ale ambice i snaha o strukturovanost je každopádně (s ohledem na to, že se jedná o rigorózní práci) obdivuhodná.

První část působí velice bytelně, jak z hlediska struktury, tak z hlediska podloženosti prameny. Je vidět, že Mrňka tu má na co navazovat, protože období 1945-1951 v Československu je v české i zahraniční historiografii velmi solidně zpracováno, a to i pokud jde o sociální dějiny. Sám autor se bezprostředně poválečnému období navíc již věnoval ve své bakalářské práci o očištění společnosti a retribučním soudnictví v Mohelnici. Prameny z dynamické éry třetí republiky a z éry zápasu o ustavení komunistické diktatury poskytují skvělou oporu pro popis každodenní reality, vyjednávání o jednotlivých politických krocích i pro sledování proměn myšlenkového světa lidí, kteří tuto dobu tvořili. Mrňka tyto výhody využívá. Nejprve představuje struktury obou sledovaných okresů, přičemž klade důraz na jejich odlišnost z hlediska poměru mezi Němci a Čechy před rokem 1945, a tudíž poměru mezi starousedlíky a novými osídlenci ve sledovaném období po roce 1945. Podrobně mapuje proměny diskurzů charakteristických pro sledované regiony. Činí tak prostřednictvím Moravského severu, periodika vydávaného především tamními starousedlíky. Škoda, že se nepodařilo zachytit proměny vnímání dobové reality ještě v nějakém dalším periodiku, svázaném více s nově příchozími. Mrňka ale na tuto disproporci upozorňuje, přičemž uvádí přesvědčivé důvody. Čtenář tak ví, že se jedná hlavně o pohled z jedné strany. Je to přitom zajímavější perspektiva, protože o poválečném pohraničí se obvykle píše naopak z hlediska nově příchozích, těch, jejichž identita s tímto krajem není dlouhodobě svázána.

V podkapitolách věnovaných každodennosti a politické i sociální praxi Mrňka na základě přesvědčivého svědectví pramenů poněkud ustupuje z původního záměru nevyzvedávat rok 1948 jakožto zásadní mezník. Ukazuje se totiž, že - navzdory oprávněné kritice fixace na toto datum – rok 1948 přeci jen představuje zásadní předěl, a to nejen na úrovni celostátní politiky (kde to pochopitelně ani autor nijak nezpochybňuje). Kvůli nastupující cenzuře se mění povaha pramenů, zejména publicistiky, ve společnosti stoupá míra strachu, a tak i opatrnost při formulování vlastních postojů a názorů. Mrňka to reflektuje. Jeho schopnost poctivě revidovat původní teze oceňuji.

Proměna charakteru pramenů i míry otevřeného dialogu ve společnosti po roce 1948 výrazně komplikují výzkum sociálních dějin desetiletí, které následuje. Řada z nás na tento problém již narazila a mnoho historiků usilujících o výzkum sociálních procesů, například osídlování a vzniku nové společnosti v pohraničí, proto končí své vyprávění kolem roku 1951. Jaromír Mrňka to nevzdal. Rozhodl se analyzovat proměny společnosti v pohraničí nejen v druhé polovině čtyřicátých, ale i v průběhu celých padesátých let. Vzal tak na svá bedra rizika, která se nutně v dalších dvou částech práce musela projevit.

V druhé polovině čtyřicátých let společnost v pohraničí prochází nejdramatičtější proměnou ve své historii; většina obyvatelstva je vysídlena, přicházejí úplně noví lidé, továrny i půda téměř kompletně mění své vlastníky, zcela se mění sociální struktura, probíhá otevřený zápas o budoucí podobu společnosti, hospodářského i politického systému. Oproti tomu jsou proměny v průběhu padesátých let vlastně subtilnější, jakkoli během této doby lidé přicházejí o velkou část majetku a zemědělci jsou nuceni se zapojovat do družstev. Změny, k nimž dochází, a především postoje lidí k těmto změnám, jsou navíc výrazně hůře dohledatelné v pramenech. Vyjednávání o podobě společnosti i o osobních nárocích, právech a požadavcích probíhá, ale je oproti předchozí éře skrytější. Tváří v tvář těmto skutečnostem i nástrahám pramenů specifické podoby a specifického jazyka, si Mrňka v částech své práce věnovaných obdobím 1951-1956 a 1956-1960 počíná velice úspěšně. Na rozdíl od většiny dosavadní literatury o této éře totiž dokáže sledovat nejen strukturální dopady politických rozhodnutí, ale i měnící se nároky (politických elit i obyčejných lidí), podoby vyjednávání a alespoň v náznacích i kontinuity a proměny myšlenkového světa doby. Na individuálních kauzách ukazuje, jak se tradiční hodnoty a postupy dostávají do konfliktu s nároky etabloující se socialistické diktatury, jež do lokálního prostředí přinášejí především krajští funkcionáři KSČ. Podrobně se věnuje zemědělskému, venkovskému prostředí, které se vyrovnává s kolektivizací. V poslední části pak přesvědčivě ukazuje, jak se lokální prostředí v polovině padesátých let vyrovnává s kritikou Stalinova kultu osobnosti a jak se předmětem vyjednávání na sklonku padesátých let čím dál tím více stává životní úroveň. Lidé se do jisté míry přestávají přít o to, co je skutečně komunistické, co je buržoazní přežitek a jak má vypadat život v zájmu budování utopie – a více je zajímá, jaká mají práva, zda jsou naplňována a zda se jim po materiální stránce žije lépe než dřív.

Jestliže se v něčem projevuje výše zmiňované riziko výzkumu sociálních dějin v nejtuzší době státního socialismu, pak je to především ve velké gravitační síle stranického prostředí. V Mrňkově práci můžeme sledovat, jak se autor čím dál tím více omezuje na vyjednávání uvnitř KSČ a i tam, kde přece jen zkoumá dění a představy lidí mimo stranu, tak činí převážně prostřednictvím stranických pramenů. Je samozřejmě ke zvážení, zda je to chyba; strana představovala v padesátých letech základní autoritu v podstatě ve všech prostředích, které autor sleduje, a je tedy přirozené, že se problémy artikulují uvnitř KSČ nebo v komunikaci s jejími orgány. I pokud další výzkum ukáže, že stranické prameny deformují náš pohled na sledované období, nelze tuto disproporci vzhledem k obtížné dostupnosti pramenů jiné povahy autorovi rigorózní práce příliš vyčítat. Možná ale mohl na tuto obtíž ještě o něco výrazněji upozornit a mohl přece jen o něco více čerpat z pramenů státní provenience. Pokud i ve své budoucí vědecké práci zůstane u sledovaného období, je potřeba dát pozor na to, aby se mu dějiny společnosti nescvrkly do dějin KSČ.

V dílčích závěrech jednotlivých chronologicky vymezených částí i v závěru celé práce se Jaromír Mrňka vrací k celé řadě dílčích zjištění i k hlavním otázkám a tezím práce. Mezi dílčí, ale podstatné výsledky patří především porovnání vývoje v obou sledovaných okresech a zároveň úvaha nad specifickými pohraničími jako takového. Tyto komparativní aspekty (pohraničí versus celek státu, pohraniční okres s téměř kompletní výměnou obyvatelstva versus pohraniční okres s větším zastoupením starousedlíků) sice v rámci práce přicházely ke slovu nepravidelně, ale i tak tvoří jednu ze zajímavých rovin Mrňkovy studie. Větší stabilita stranického prostředí a celkově větší míra loajality v okrese Šumperk, kde proběhl hlubší zásah do struktury obyvatelstva, je důležitým potvrzením intuice autorů věnujících se dlouhodobě poválečnému pohraničí. Zcela nové je pak zjištění týkající se potlačení diskurzu pohraničí (jakožto specifického prostoru) v období československého stalinismu (zejména v letech 1950-1953) a jeho opětovného nastolení v druhé polovině padesátých let. Mrňka v závěru práce ještě jednou reflektuje celou řadu faktorů, které vedly ke stabilizaci panujícího systému. Padesátá léta, tradičně líčená jako éra brutální represe a nedostatku, se tak přinejmenším perspektivou periferie ukazují především jako období charakteristické poměrně vysokou mírou legitimacy, jakkoli se zdroje této legitimacy postupně proměňovaly – od étosu etnické očisty přes očistu třídní směrem ke konsenzu založenému nejprve na

ocenění poctivé práce a časem čím dál tím více na naplňování očekávání stability a zvyšování životní úrovně obyvatelstva.

Rigorózní práce Jaromíra Mrňky je oproti práci diplomové, z níž vychází, díky dílčím závěrům jednotlivých částí přehlednější. Oceňuji rovněž větší důraz na každodennost (přínejmenším v rámci prvního sledovaného období). V mnohém nové (a přitom poctivě podložené) teze jsou tak pro čtenáře ještě o něco lépe zaznamenatelné a srozumitelné. To je dobře. I tak se práci stále dá leccos vytknout. Vedle zmíněné soustředěnosti na stranické prostředí, která hrozí záměnou strany za společnost, bych v této souvislosti zmínil i stylistickou stránku. Práce je sice psána srozumitelně a kultivovaně, snaha o přesnost a přehlednost ovšem autora někdy vede k opakování, k nepřilíživému jazyku a k dlouhým, někdy až šroubovaným větným konstrukcím. Tyto výtky však blednou před celkem studie, která (jak už jsem ostatně napsal v souvislosti s původní diplomovou prací) působí spíše jako práce dizertační. Jaromír Mrňka předložil práci promyšlenou, založenou na poctivém studiu a pečlivé interpretaci pramenů. Jeho studie přináší celou řadu originálních postřehů a interpretací. Na příkladu dvou regionů navíc dokládá některé teze, které byly v dosavadní literatuře dosud spíše jen zmiňovány jako hypotézy, o nichž je třeba dál diskutovat. Mrňka tak svojí rigorózní prací nejen prokazuje, že se zcela orientuje v nejnovějším českém i mezinárodním vědeckém diskurzu o dané problematice, ale dílčím způsobem posouvá její výzkum. To je mimořádný výkon.

Práci na základě předchozí charakteristiky doporučuji k obhajobě a byl bych velmi rád, kdyby alespoň její část byla časem publikována.

7. dubna 2014

Matěj Spurný